

ДОБРУДЖА В ИЗСЛЕДВАНИЯТА НА ИЩВАН ДЬОРФИ

Венета Янкова

Университет „Лоранд Йотвьош“ (ЕЛТЕ) – Будапеща (Унгария)

Резюме. Изложението разглежда слабо известни свидетелства за Добруджа и нейната етническа характеристика, публикувани от унгарския етнограф Ищван Дьорфи през 1916 г. Те съответстват на тенденцията в тогавашната унгарска наука за проучване на „сродни турански народи“. Днес те могат да се приемат за начало на по-целенасочено и систематично познание на унгарското общество за българската провинция. Тези публикации са добра основа за формиране на определени представи за българските пространства и за засилване на изследователския интерес към тях.

Ключови думи: Добруджа; унгарски етнографи; българска провинция

Размирното начало на двадесетото столетие се свързва и с първите опити за по-целенасочено внимание на унгарски изследователи към българската провинция – най-напред към Добруджа и скоро след това и към Лудогорието (Делиорман). Подтикът за този интерес изразява специфичното за епохата обвързване между съюзническа солидарност и политически интереси с идеите на туранизма.¹⁾ По това време с подкрепата на Унгарската кралска източна търговска академия са организирани научни експедиции на Балканите и в Мала Азия, които са мотивирани от схващането за етническо родство между турци, татари, унгарци, българи и др., за чиято прародина се счита Средна Азия. Тяхната главна цел е търсенето на доказателства за древни елементи в традиционната култура на тези народи, които биха подкрепили азиатските корени в маджарския етногенезис. Публикациите на резултатите от наблюденията в специализирания печат са подходяща възможност за по-детайлно запознаване на унгарската публика с Балканите и с българския Североизток. И макар да е част от по-общия стремеж към проучването на Изтока в унгарската наука, днес то може да се приеме за начало на по-целенасочено и систематично познание на унгарското общество за българската провинция.²⁾ При това тези публикации са добра основа за формиране на определени представи за българските пространства и за засилване на изследователския интерес към тях.

Това изложение е част от монографично изследване върху унгарски свидетелства за българската провинция от миналото столетие. Основната му задача е да представи от позициите на етнографията и на етнологията недостатъчно познато проучване за областта Добруджа, което досега не е превеждано на български език.

Неговият автор Ищван Дьорфи / Györfy István (1884 – 1939) е авторитетен етнограф, изследовател на тюркското наследство в унгарската традиционна култура.³⁾ Роден е в гр. Карцаг, а неговата дейност поставя началото на своеобразна „карцагска школа“ в унгарската тюркология.⁴⁾ Като студент в Университета в Будапеща, през 1906 г. той сътрудничи на Етнографския музей, а задълженията му към Източния музей на Кралската източна търговска академия му предоставят възможности за участие в експедиции на Балканите, в България и в Турция. Дьорфи посещава Североизточна България през 1911 – 1913 г. и 1916 г., като пътува из Добруджа, Варненско, Разградско, където извършва проучвания сред турци, татари, гагаузи, цигани и българи. През 1929 г. той отново е в България с цел да проучи етнографските музеи в столицата, Разград и Варна, както и да открие райони, които са подходящи за предстоящи експедиции (по: Szilágyi Miklós, 1984). Предполага се, че изследователят е бил в България и през 1934-та г. (по: Reukovska, 2005: 162 – 163, 168). Той играе важна роля за оформянето като специалист от европейска величина на Христо Вакарелски, считан за „баща на българската етнография“ и лауреат на престижната Хердерова награда (Madzharov, 1999).

В изследователската си дейност Дьорфи доразвива схващането на тюрколога Армин Вамбери, според което реликти от азиатско наследство са запазени в унгарската селска култура от района на Алфьолд. Това става с посредничеството на кумани, печенег и татари, пребивавали по тези земи през Средновековието, а по-късно асимилирани от местното унгарско население. Той придава особено значение на материалната култура и на селския бит като своеобразни хранилища на „източни остатъци“. Дьорфи е учител и вдъхновител на редица изследователи на „източното наследство“ на унгарската култура. Така например резултатите от неговите етнографски проучвания подкрепят хипотезите на лингвистите Янош Мелих, Золтан Гомбоц и Дюла Немет. В търсене на „азиатски корени“ мнозина се насочват към Балканите, за да изследват регионалната култура на Североизточна и на Северозападна България, езика и културата на българските турци и татари, които според предположенията са асимилирали някогашните кумани, печенег и татари. Съществен е неговият личен принос към историческата демография на Добруджа и за етнодемографското ѝ картографиране от началото на XX в.

През 1916 г. Дьорфи помества няколко публикации, които имат отношение към България. В първата от тях – „*Стари унгарски владения на Балканите*“ /

„Magyarország régi balkáni birtokai“, е представена кратка историческа информация за страната в контекста на по-обширно изложение на концепцията за унгарските политически интереси на Балканите (Györfi, 1916). В нея авторът се позовава на примери от Средновековието и взаимодействията на Кралство Унгария с балканските народи, проследени са връзките им от втората половина на IX в. до 1444 г., като с това се обосновават актуалните политически интереси на Унгария в района. Миналото играе основополагаща роля за бъдещи действия в унгарската политика и Дьорфи подчертава: „Където има минало, трябва да има и бъдеще!“ (Györfi, 2001: 28). По същото време Дьорфи публикува общи впечатления за Добруджа в популярното издание „Неделен вестник“ и ги илюстрира с фотографии от Констанца, Русе, Браила, сред които и на татарско семейство от Силистра.⁵⁾

Студията му „Добруджа“ / „Dobrudza“ е публикувана също през 1916 г. (Györfi, 1916a). Тя представя проблемите на този специфичен и спорен район в контекста на „източния въпрос“ за съдбата на Османската империя.⁶⁾ Ясно е заявено, че целостта на Добруджа е заложник на геополитическите интереси на европейските сили: „България осъзна, че е била измамена с фалшивата формула на „славянското братство“, а Русия я е смятала като път към Константинопол...“ (Györfi, 2001: 33). Наред с това авторът изтъква: „Целта на унгарската политика беше да задържи Добруджа винаги недостъпна за руските интереси“ (Györfi, 2001: 32). Обстойното физико-географско, стопанско-икономическо описание на Добруджа, на нейните природни условия, ландшафт, поминък, индустрия, пътища и пр. съответства на изданието, където е поместена публикацията, и най-вероятно обслужва военно-стратегически и икономически цели и задачи (Györfi, 2001: 33 – 42).

Специално внимание заслужава представянето на етническите и религиозните групи („народи“) на живеещите в румънска и българска Добруджа (Györfi, 2001: 42 – 50). Нужно е да се изтъкне, че демографската характеристика на Добруджа е ключов момент при обосноваването на принадлежността на областта към съответната национална държава. С подобна задача през периода около войните се организират експедиции и на български, и на румънски учени.⁷⁾ Този дял от студията започва с таблица с конкретни статистически данни от „стара румънска Добруджа“, „нова Добруджа“ и „исканата територия“, към която румънците имат претенции (Györfi, 2001: 42 – 43). Според приведените сведения в цяла Добруджа най-многобройни са българите (342 930), на второ място – турците (268 659), а на трето място – власите/oláh⁸⁾ (152 309), които са два пъти по-малко от българското население

Изложението се въвежда с обобщаваща представа за Добруджа като район, който е обитаван от древни времена от „тюрко-татарски народи“, с преобладаваща до ново време тюркско/турска топонимия (Györfi, 2001: 43). След-

ва представяне на отделните ѝ етнически и религиозни общности, изложени според тяхната численост и според принадлежността им към „туранския свят“, като най-обстойна е информацията за „туранските народи“ – турци, татари, гагаузи, българи, както и за „власи“-те. Всяка общност е представена според възприети критерии, като: автохтонност/миграции в миналото и в по-ново време, етнически и религиозни маркери (език, религия), характерни общи качества на представителите на групата, местообитаване, бит, поминък, занятие. По този начин е постигната относително пълна обобщена етнодемографска картина на Добруджа и нейното население в нейната цялост като природна и културна, т.е. обитавана от човека, окултурена среда.

Ще отбележа накратко по-важното от студията за всяка от упоменатите етнически и религиозни общности.

Турци/Tögrök. Още в началото Дьорфи изтъква, че турският език е най-разпространен по североизточния склон на Стара планина: „Дори днес тук са най-богато представени тюркските езици в Европа“. Според него в турските говори от този район могат да се открият следи от езика на кумани и печенегите. Отбелязани са настъпилите съществени демографски промени и емиграцията на турско население към Мала Азия след 1878 г., когато Северна Добруджа става румънска. Подчертано е хуманното отношение на българите към турското население, съобщава се за дейността на български и на турски училища, като в последните се преподава по българска учебна програма на европейско равнище (Györfi, 2001: 43).

Татарите/Tatárók са посочени като древно население на Добруджа, отразени са татарските миграции от началото на XIX в. в резултат от руско-турските войни, и най-вече след т.нар. Кримска война (1856), и се посочват данни за масови преселения от Крим. Така например през 1860 г. броят на татарите в румънска Добруджа е нараснал на 60 000 души. Изследователят отразява популярното название на Добруджа „Tatárország“/„Татарска страна“, „Страна на татарите“, както и съхранените и в началото на XX в. следи от местно самоуправление: той отбелязва, че в селището Карасу пребивава татарски хан, техен ръководител (Khánja Karaszuban). Татарите са представени обобщаващо като „много честни, умели и доста усърдни хора“, което съществено ги отличава от източните народи. Макар и да е осезаема асимилацията на татарите от власите, отбелязаното, че „татарите всички говорят турски“, най-вероятно се отнася за езиковата близост на турския и татарския език, която Дьорфи не е успял да долови. В този дял специално внимание се отделя на селата и на татарските къщи, които впечатляват със своята чистота, простота и скромна подредба: „Щом влезем във вратата, стигаме до хамбара, където печката е в ъгъла. Единствената стая в плевнята има стена с красиви килими и бродерия. Но мебелите са малко в татарската къща“ (Györfi, 2001: 44). В татарските села Дьорфи открива сходства с унгарското село и с елементи на унгарската ма-

териална култура. Той отбелязва: „Къщите им са много сходни с куманските чифлици от Алфьолд. Селата на татарите, живеещи в българската област, са малко по-уредени, тук можете да видите големи секейски⁹⁾ порти пред къщите“ (Györfi, 2001: 44).

Гагаузите/Gagaúzok са представени като източноправославни християни. Те, според тогавашната унгарска наука, са считани за наследниците на средновековните кумани (Györfi, 2001: 44).

Българите/Bolgár са определени като „турански народ“, чиято древна родина е в района на река Волга, откъдето през VII в. те мигрират на десния бряг на река Дунав, с което започва и тяхната езикова славянизация. Изтъкнати са свободолюбие то на българския народ и страданията му под османска власт, както и сложната му съдба като обект на руския панславизъм, което предизвиква масови преселвания на българи в Бесарабия в селищата, изоставени от татари. По-детайлно и не без пристрастие Дьорфи засяга и целенасочената антибългарска политика на Румъния и процесите на обезбългаряване на Северна Добруджа след 1878 г. под румънско управление. Обобщаващата представа за българина е като пестелив, трудолюбив и трезвеник, от древни времена той е земеделец и селянин. Любопитна подробност в тази част от студията е изтъкването на образа на българския градинар в Унгария и на военните подвизи на българите: „Познаваме българския градинар навсякъде в Унгария, а военните му постижения в Балканската и Световната война са доста...“ (Györfi, 2001: 44 – 45). Студията съхранява интересна подробност, свързана най-вероятно с българските градинари и тяхната сезонна трудова миграция във и от Унгария, както и на процесите на промяна на тяхната етническа идентичност: „Има много българи в българска Добруджа, които са родени в Унгария, живеят в България през зимата, живеят в Унгария през лятото и дори не знаят дали са българи, или унгарци“ (Györfi, 2001: 49). Може да се предположи, че отбелязаното в случая е продукт на лични непосредствени впечатления на етнографа от дейността на българските градинари в Унгария.

Власите считат Добруджа за своя древна земя, защото тук някога са живели римляните, за чиито наследници те се считат. В Констанца дори има култ към Овидий, който те смятат за свой национален поет. Но според Дьорфи в Добруджа власите не са автохтонен народ, а огромният им растеж е постигнат чрез насилствена политика на Румъния към другите народи. Той счита, че първите колонисти в Добруджа са **моканиите/mokányok**, които се преместват от Трансилвания като овчари; а **кожаните/kozsánok**¹⁰⁾ са по-късни заселници, които идват в Добруджа от Сърбия и Видинско. Сред власите живеят и така наречените **цинцари** или **куцовласи**, които, като овчари от Стара планина, сезонно мигрират към Добруджа, а някои от тях са майстори занаятчии в градовете на българска Добруджа. (Györfi, 2001: 45 – 48).

Следват кратки сведения за други по-малки етнически и религиозни общности в Добруджа. **Помаците** са българи мюсюлмани, които „са за турците“ (Györfi, 2001: 45). **Италианците** в Добруджа работят в каменни и мраморни рудници и пристанища (Györfi, 2001: 48). **Германците** се установяват тук след 1878 г. и управляват модерни ферми в няколко села (Györfi, 2001: 48). **Малоруси** и липовани живеят в окръг Тулча на делтата на Дунав. Уточнява се, че районът е бил в ръцете на руснаците преди 1878 г., откогато са останали малорусите. От своя страна, **липованите** са религиозна общност, която се установява тук след преследвания в Русия. **Сърбите и албанците** живеят предимно в градовете на българска Добруджа. **Гърците**, като моряци, търговци и занаятчии, са се установили преди всичко в градовете. Многобройни **арменци**, избягали от преследванията на турците от Армения, също обитават добруджанските градове. Отлични търговци, **евреите** също са многобройни в Добруджа. Те принадлежат към испанските евреи – сефаради, прогонени от Испания след 1492 г. Те, подобно на гърците, арменците, турците, българите, татарите, живеят в отделни махали в добруджанските градове. **Циганите**, предимно мюсюлмани, са многочислени в Добруджа, те са частично уседнали, отчасти мигриращи (Györfi, 2001: 48 – 49). Дьорфи не пропуска да отбележи и унгарско присъствие в Добруджа, като пише: „Когато отидем в Добруджа, често срещаме **унгарци**. Нашите секей/székely ходят по цяла Варна, където работят на пристанището. Заможните хора предпочитат да наемат за прислуга девойки от секей“. Той споменава за голям имот в околностите на Силистра, закупен от унгарски заселници преди Балканската война (Györfi, 2001: 49).

В края на студията следва кратко представяне на най-важните градове в Добруджа (Констанца, Силистра, Тутракан и др.), като за някои от тях се изтъква тяхната ориенталска архитектура. Финалът откроява мястото на град Галац в унгарските външнополитически стремежи и заявява убеденост в предстоящо добро партньорство с България: „В новия собственик на Добруджа, българина, ние със сигурност ще намерим разбран, сговорчив приятел“ (Györfi, 2001: 49 – 50).

И така, студията на Ищван Дьорфи „Добруджа“ представя първото по-цялостно и систематично етнографско/историко-демографско проучване на района в унгарската наука от началото на XX в. Тя е резултат от задълбочено изследване на исторически документи, статистически данни и географски източници и съдържа ценна, многостранна информация за областта. Трудът на унгарския етнограф изгражда обобщаваща представа за Добруджа като многоетническа среда, резултат от многовековни процеси на миграции, усядане и етнокултурни взаимоотношения. Особено важни са конкретните сведения за отделните етнически, религиозни и етнографски групи. Приложеният картографски метод е приносен, с ценна етнодемографска карта, изготвена от

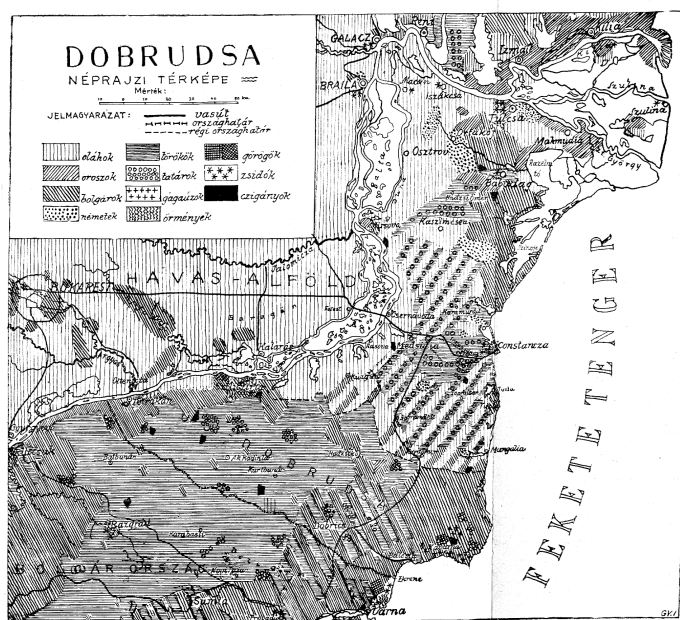
него.¹¹⁾ Живеещите тук българи са показани със забележима симпатия, подчертани са доминиращото българско присъствие, културната и стопанската роля за модернизиране на района. Авторът изтъква положителните качества на българите, което е резултат от преки впечатления от дейността на българите в Унгария, както и от представи, свързани с миналото.

Дейността на Дьорфи по-съответстващо би трябвало да се разглежда в контекста на унгарските политически и културни интереси към района от началото на двадесетото столетие. Съществено е обаче, че тя съдържа важно идейно послание: Добруджа е многоетнична среда, която пази жизнени „турански“ следи: тук от далечно минало и досега обитават „турански“ народи (българи, турци, татари, гагаузи), които съхраняват своята характерна култура и своя език. И тъй като според разбиранията на етнографа живеещите в Добруджа и в Делиормана турци и татари са асимилирали средновековните кумани и печенег, тези райони изискват още по-задълбочено проучване. Това послание предизвиква интереса на поредица от последователи, които в търсене на азиатското наследство на маджарите се насочват към „сродния“ му българския Североизток, за да обогатят с различни средства и по различен начин познанието за него. Ето защо може да се счита, че делото на Ищван Дьорфи засилва още повече заниманията с въпроси на българската провинция и полага основите на по-широко и по-разностранно унгарско-българско научно сътрудничество.

БЕЛЕЖКИ

1. Туранизмът възниква в средата на XIX в. като лингвистична теория. Той се основава на хипотеза за урало-алтайска езикова общност, която по-късно се развива в идея за етническо родство на народи с легендарна прародина Туран.
2. Негови предшественици от XIX в. в познанието за българските пространства са трудовете на художника и картографа Феликс Каниц, преводача и журналиста Бела Ерьоди и фолклориста и икономиста Адолф Щраус.
3. Повече за него: Vakarelski, 1980: 229; Szilágyi 1984; Pejkovska, 1994: 125; Peykovska, 2005:161 – 164, 167 – 169; Bartha, 2001; Paladi-Kovacs, 2015; Klinghammer, 2015; Paládi-Kovács, 2018: 46 – 49, 50 – 57.
4. Към нея принадлежат редица учени с европейско признание, родени в Карцаг, като например езиковеда Дюла Немет (Németh Gyula, 1890 – 1976 г.).
5. Dobrudza. – Vasárnapi újság, 63, évf. 39, sz. (1916, szeptember 24), 614 – 615.
6. По силата на т.нар. Букурещки мирен договор (18. 07. 1913), сложил край на Втората Балканска (Междусъюзническа) война, Южна Добруджа е присъединена към Румъния за 25 години до 1940 г.

7. По същото това време български учени, от една страна, а от друга – румънски, подготвят с научни аргументи действията на политиците (Petrov, 1994).
8. Дьорфи употребява само названието „влах“/oláh.
9. Секей/секеи, секлер – субетническа група, днес национално малцинство в Румъния. Те са част от маджарската средновековна армия и заемат важно място в унгарската национална история. Съществуват хипотези за номадския им генезис, за хунски (аварски, булгарски и пр.) произход.
10. Думата „кожан“/kozán като фамилно име се среща при секлерите от Буковина, където живеят и мокани. Вероятно това е название на някаква влашка група. Благодаря на К. Менихарт за консултацията.
11. През 1915 г. подобна карта изготвя и акад. Ст. Романски (Романски, 1915).

Етнографска карта на Добруджа, изготвена от Ищван Дьорфи

ЛИТЕРАТУРА

- Вакарелски, Хр. (1980). Интереси и заслуги на унгарските учени към българската етнография. (Библиографски очерк). В: *Българо-унгарски културни взаимоотношения*. София: БАН, 219 – 232.
- Маджаров, Дж. (1999). Ученият Христо Т. Вакарелски – мост между две култури. В: *Българи в Унгария*. Будапеща: Изследователски институт на българите в Унгария, Българско републиканско самоуправление, 53 – 63.

- Пейковска, П. (2005). *Българо-унгарски научни взаимоотношения. (XIX – средата на XX в.)*. София: Марин Дринов.
- Петров, П. (съст. и ред.) (1994). *Научна експедиция в Добруджа 1917*. София: Св. Климент Охридски.
- Романски, Ст. (1915). Народописна карта на нова румънска Добруджа. В: *Списание на Българската академия на науките*. Кн. XI, София: Държавна печатница, 33 – 113.

REFERENCES

- Bartha, J. (2001). A keletkutató Györffy István. In: Györffy István. *Írásai a Balkánról és Törökországról*. Budapest: Terebess Kiadó, 5 – 10.
- Györffy, I. (1916). Magyarország régi balkáni birtokai. In: *Földrajzi Közlemények*. Budapest, 1916, évfolyam XLIV, kötet 1. füzet, 19 – 37.
- Györffy, I. (1916a). Dobrudzsa. In: *Földrajzi Közlemények*. Budapest, 1916. évfolyam XLIV, kötet 7, füzet, 390 – 405.
- Györffy, I. (2001). *Írásai a Balkánról és Törökországról*. Budapest: Terebess Kiadó.
- Klinghammer, I. (2015). Tudomány – politika – térkép. Györffy István balkáni és törökországi néprajzi térképezése. In: *Külgügyi szemle*, 14. évfolyam 4 sz., 2015, 141 – 147.
- Madzharov, Dzs. (1999). Ucheniyat Hristo T. Vakarelski – most mezhdu dve kulturi. In: *Balgari v Ungariya*. Budapest: Izsledovatelski institute na balgarite v Ungariya, Balgarsko republikansko samoupravlenie, 53 – 63.
- Paládi-Kovács, A. (2015). Györffy István, Dobrudzsa és Kis-Ázsia magyar kutatója. In: *A Jászkunság tudósai 2*. Szolnok: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület, 73 – 79.
- Paládi-Kovács, A. (2018). *Magyar népkutatás 20 században*. Budapest: L'Harmattan.
- Pejkovska, P. (1994). The Effect of Politics on Bulgarian-Hungarian Cultural Relations 1880 – 194. In: *Bulgarian Historical Review*, 1994, № 2, 121 – 130.
- Peykovska, P. (2005). *Balgaro-ungarski nauchni vzaimootnosheniya. (XIX – sredata na XX v.)*. Sofia: AI „Marin Drinov“.
- Petrov, P. (sast. I red.) (1994). *Nauchna ekspeditsiya v Dobrudzha 1917*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- Romanski, St. (1915). Narodopisna karta na nova rumanska Dobrudzha. V: *Spisanie na Balgarskata akademiya na naukite*. Kn. XI, Sofia: Darzhavna pechatnitsa, 33 – 113.
- Szilágyi, M. (1984). Györffy István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban. In: *Ethnographia*, XCV. (1984) №4, 577 – 605.

Vakarelski, Hr. (1980). Interesi i zaslugi na ungarski ucheni kam balgarskata etnografiya. (Bibliografski ocherk). V: *Balgaro-ungarski kulturni vzaimootnosheniya*. Sofia: BAN, 219 – 232.

DOBRUDZHA IN THE STUDIES OF GYÖRFI ISTVÁN

Abstract. The report examines poorly known testimonies of Dobrudzha and its ethnic characteristics, collected by the Hungarian ethnographer Györfi István (1916). They correspond to the trend in the then Hungarian science of exploring „related Turan peoples“. Today they can be considered as a beginning of a more targeted and systematic knowledge of Hungarian society about the Bulgarian province. These publications are a good basis for forming certain ideas about the Bulgarian territories and for enhancing their research interest.

Keywords: Dobrudzha; Hungarian ethnographers; Bulgarian province

✉ **Assoc. Prof. Veneta Yankova, DSc.**

ORCID iD: 0000-0002-2635-9885

¹Department of Slavonic and Baletic Studies

Eötvös Loránd University (ELTE)

Budapest, Hungary

E-mail: v.yankova@shu.bg